

4. Історія української культури : у 5 т. Т. 3 : Українська культура другої половини XVII–XVIII століть / гол ред. Б. Патон. Київ : Наукова думка, 2003. 1246 с.
5. Історичні пісні: збірник / упоряд. І. Березовський та ін. Київ : Видво АН УРСР, 1961. 1067 с.
6. Кошові Запорозької Січі. Іван Сірко / за ред. В. Чуйка. Київ : Веселка, 1992. 289 с.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 1 / автор-укладач Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
8. Нудьга Г. Народний поетичний епос України. Думи. Київ : Радянський письменник, 1969. С. 5–40.
9. Охріменко П. Морально-етичні ідеали героїв українських народних дум та пісень про козаків // *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 3. С. 3–8.
10. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків : у 3 т. Т. 1 / ред. кол. : П. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1990. 592 с.

Мерчук Валентина – студентка 3 курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: українська література періоду козацтва, героїчний епос українського народу.

Тетяна Леонтієва

Наук. керівник – к. філол. н., ст. викл. Зелененька І. А.

ДУХОВНА, ВІЛЬНА ЛЮДИНА, ПРИРОДА ДОБРА У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Одним із основних завдань сучасної української літератури є вивчення творчої діяльності письменників, які заклали фундамент для її існування. Одним із зачинателів української літератури, зокрема, в стилі бароко та в жанрі

байки, є Григорій Сковорода, твори якого досі є актуальними для сучасного суспільства та слугують блискучим прикладом для сучасних байкарів.

Великий поціновувач мистецтва палко вірив, що саме бароко допоможе українській літературі розвиватись. Бароко – літературний стиль у Європі кінця XVI - XVII й частини XVIII ст. Українське бароко виникло на межі XVI – XVII століть і розвивалося протягом двох віків. Цей стиль поширювався в усіх жанрах тодішньої літератури. В поезії українського бароко виникає силабічний вірш, поряд з яким існує також вірш народний [1], що підтверджує спадщина Григорія Сковороди:

*«Все лице морщиши, журний завсігди ти,
Чи можна ще тут про життя говорити?
Живе лиш по правді веселий з виду,
Хто має світло, а темряви – й сліду.
Того ж, хто сумує, без просвітку тужить,
Постійна зла смерть приповільнено душить»* [5,

с. 60].

Григорій Сковорода розпочав свою практичну діяльність саме в стилі бароко та відстоював думку, що суспільство має бути вільним і щасливим, що соціальний статус не є запорукою видатних здібностей. Яскравим прикладом є його твори, ліричні та прозові, зокрема, байки «Вдячний Еродій» і «Змія та Буфон». Тому мислитель у творі «Змія та Буфон» показав філософську тезу про «нерівність рівності» [5, с. 65], яка узгоджується з його гуманістичним світосприйняттям, із повагою до людини та до будь-яких талантів, до будь-якої праці, незалежно від соціального стану й походження.

На відміну від майстрів слова, від філософів Феофана Прокоповича та Готфріда Вільгельма Лейбніца, Григорій Сковорода не протиставляє душу й тіло, усвідомлюючи, що людина – це поєднання одного та іншого (це добре видно в поетичних творах «Саду божественних пісень»), яка мусить ставитися однаково дбайливо до обох

частин своєї натури. За мистецьким узагальненням представників бароко, людина поєднує у собі добро та зло, тонкий розум і темний безум, самообмеження та прагнення до розкоші тощо, творчість Григорія Сковороди теж отримала різку зміну тональності, зображає внутрішні «бурі», про що може свідчити хоча б пісня 19 «Саду божественних пісень», у якій автор зображає свій душевний стан: *«Ах ты, тоска проклята! О докучлива печаль! Грызем мене измлада, как моль платья, как ржа сталь. Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука! Гдѣ ли пойду, все с тобою вездѣ всякий час. Ты, как рыба с водою, всегда возлѣ нас. Ах ты, скука! ах ты, мука, люта мука!»* [3, с. 20].

У багатьох своїх творах Григорій Сковорода порівняв душу й тіло та їхні функції: «обов'язково і саме щоденно підкидай у душу, як у шлунок, слово або вислів» [5, с. 63], *«...те, що побачиш і почувєш, перетвори у споживний і рятівний сік, як тварина, що повинна бути принесена у жертву Богові»* [5, с. 82] про спілкування з різними людьми він написав так: *«їжа добра, але що з того, якщо вона не подобається твоєму шлунку»* [5, с. 70]. Отже, ключовими для філософа є такі чесноти людини: щастя та любов, дружба та доброта, заняття улюбленою справою, веселощі та розсудливість, турбота й повага до батьків, яким протиставляв лінощі, печаль і нудьгу.

У своєму розумінні світу філософ дотримувався морально-етичних засад одвічної боротьби добра і зла. Під «злом» він розумів прагнення до збагачення, паразитизм, розбещеність. Протилежність «зла» – «добро», що символізує високі духовні інтереси людини. Отже, філософське вчення українського мислителя було спрямованим на утвердження ідей гуманізму, добра, справедливості, а провідною проблемою творчості була проблема добра і зла. Вона показана майже в усіх творах митця та найчіткіше своє відображення знаходить у байці «Вдячний Еродій» [6, с. 25].

У притчі «Благородний Еродій» автор визначив, що є два головні батьківські обов'язки: «*На добро народити й добра навчити*» [5, с. 33]. І коли хтось не знає жодної з цих двох заповідей, то він не є батьком дитині, «...а є *винуватець його вічної погибелі*» [5, с. 47]. Отже, потрібно завжди пам'ятати, що людину можна навчити будь-якій справі – якщо раніше розпочнеш, то швидше навчиться та призвичаїться; а зло ні до чого хорошого не призведе, а згубить не одне життя.

Філософ спробував довести важливість виховання в родині, бо перші природні вихователі й наставники молоді – батьки. Діти мають зростати в атмосфері глибокої пошани й любові до батька та матері, ставлячись до них як до «ікон божих», що читаємо у байці «Вдячний Еродій» [6, с. 25]. Водночас батьки повинні піклуватися не лише про народження здорових спадкоємців, а й про їхнє правильне («благое» [7, с. 33]) виховання. Філософ підкреслив, що виховання дітей – це важлива справа для батьків, яка мотивує моральне самовдосконалення та передбачає вироблення відповідальності.

Проблема добра – центральна для творчості Григорія Сковороди, адже він намагався показати справжні цінності людського життя та хороших взаємин між людьми, мислитель наголошував на тому, що те, що ти людина і те, що ти носиш у своєму серці, зберігає тебе, детермінує все зовнішнє; отже, автор прирівнював звичайну людину до Бога, адже тільки сама людина може вирішувати, як їй будувати життя й пріоритети в ньому.

Мислитель спонукав сучасників цінувати людину не за матеріальний статок, зовнішність, посаду, становище у світі, а за її внутрішню красу, за розум і моральні якості [7, с. 47]. Він переконаний у тому, що вищої духовності можна досягти тільки шляхом самопізнання, свідомого розуміння доброго в собі, знищення злого в собі. Як підкреслював філософ, самовдосконалення кожної людини веде до вдосконалення суспільства.

Будь-які здібності людей мають природну основу і вдосконалюються відповідним вихованням, наукою і практикою. Ідея «сродної» праці знайшла яскраве відображення у творах Григорія Сковороди. «Сродна» праця приносить людині насолоду не стільки своїми наслідками, винагородою чи славою, як самим своїм процесом. Вона не лише забезпечує людське матеріальне благополуччя, а й є важливим засобом духовного самоствердження, самовдосконалення людини, здоров'я її душі, а отже, і щастя, що доводить 3 пісня зі збірки «Сад божественних пісень»: *«Щастлив тот и без утѣх, кто побѣдил смертнѣй грѣх. Душа его – божѣй град, душа его – божѣй сад»* [5, с. 30], а також 25 пісня *«Бѣдеш, хочешь нас оставить? Бѣдѣ же весел, цѣльнѣй, здравнѣй, Будь тебе вѣтры погодны, Тихи, жарки, ни холодны; Щастлив тебѣ путь вездѣ отсель будь! Радуйся, страна щастлива! Пріймеш мужа добротлива. Брось завистливые нравы! Вѣрен его есть познавнѣй. Щастлив на степень, конец на блажен»* [5, с. 126]. Саме щастя вбачав філософ у чистоті сердечній, у рівновазі духовній, утверджуючи це своїм власним життям.

Сумніви, суперечності, внутрішня дисгармонія забарвили європейську культуру трагічними почуваннями: розгубленістю, трагічною роздвоєністю між гуманістичними мріями та християнським благочестям, відчаєм від усвідомлення недосконалості людського буття. У творчості Григорія Сковороди ці емоції відсутні, він не впадає в песимізм та зневіру, не втрачає високі гуманістичні ідеали. Письменник вірить у можливість подолання суперечностей, закладених у гріховній природі людини. Григорій Сковорода розмежовує життєві цінності на натуральні, породжені потребами тіла, й вищі, що задовольняють високі моральні прагнення; ілюструємо це рядками, що в першій строфі пісні 17 «Саду божественних

пісень» «Блудница мир, сей темний свет», тобто світ і те горе, яке панує в ньому, наводять на поета жах: «Видя жития сего я горе, Кипящее, как Черное море, Вихрем скорбей, напастей, бед. Разслаб, ужаснулся, поблед, О горе сушим в нем!» [5, с. 116].

Мистець переконував, що кожна людина спроможна досягти щастя шляхом морального самовдосконалення, актуалізуючи у собі «внутрішню людину» – Бога: «Сей огнем адским не жжется, Сему жизнь райска живется. О, грѣх-то смерть родит, живу смерть наводит, Из смерти ад; душу жжет глад. О, смерть сія люта! Блажен, о блажен, кто с самых пелен Посвятил себе Христови, День, ночь мыслит в его словѣ, Взя иго благое и бремя легкое, К сему обык, к сему навик. О, жребій сей святой!» [5, с. 58].

Центром цього складного процесу є серце – духовна субстанція, джерело життєдіяльності людини, яке він ототожнює з Богом, Словом Божим, розрізняючи водночас «досконале серце», «нове», що зазнало духовного переродження, і «старе серце», що передує народженню нового. Ось до прикладу фрагмент із 2 пісні: «Ибо сердцем нечист не может бога узрѣть, И нельзя до сих мѣст земленному долетѣть» [4, с. 11]. Подібне ілюструє й 4 пісня: «Мы ж тебе рожденному, Гостеви блаженному, Сердца всѣх нас отверзаем, в душевный дом призываем. Пѣснь спѣвая, восклицая, Веселящися, яко с нами бог!» [4, с. 15]. Підсилює досліджене 9 пісня: «Голова всяка свой имѣет смысл; Сердцу всякому своя любовь, И не однака всѣм живущим мысль» [4, с. 55]. Про серце йдеться в 14 пісні: «Сердце пробуждает сквозѣ, Руцѣ связаны и нозѣ. Как избѣгнуть сѣти?» [4, с. 70], а також у 20 пісні: «Кто сердцем чист и душою, Не нужна тому броня, Не нужен и шлем на шею, Не нужна ему война. Непорочность – то его

броня, И невинность – алмазна стѣна, Щит, меч и шлем ему сам бог» [4, с. 110].

У байці «Змія і Буфон» Григорій Сковорода написав про необхідність праці для оновлення людей і їхнього життя. Мудра Змія помолоділа, скинувши з себе стару шкіру, лише після того, як доклала зусиль, щоб пролізти крізь вузьку щілину. Буфон же не здатний на це, він був антагоністичний. Байка вчить не шкодувати сил та енергії заради оновлення життя як окремої людини, так і суспільства в цілому: *«Хто труда не докладе, той до добра не прийде» [6, с. 67].* Тобто тільки праця може дати добро, відчуття молодості й щастя, бо *«чим краще добро, тим більшим трудом, наче рвом, воно обкопане» [6, с. 80].* Адже, протистояння добра і зла – це провідна ідея бароко. Григорій Сковорода був гуманістом щодо підходу у вихованні, прагнув до формування мислячої, освіченої людини з почуттями, яка жила би для блага народу. Виховним ідеалом філософа є благородство та вдячність. Виховання вдячності є для Григорія Сковороди обов'язковою й необхідною умовою морального виховання. Невдячна людина, підкреслював філософ, не може бути доброчесною та моральною, поєднувати свої особисті інтереси з інтересами інших доброчесних людей. Саме тому найбільш важливим завданням для батьків у вихованні дітей він ставить такі: «благо народити», зберегти «младое здравіє» та навчити вдячності.

Отже, головною ідеєю бароко є особливе розуміння краси як ідеального утворення, що вище за природу. Мистецтво повинне вдосконалювати природу і відбивати не потворність реального життя, а ушляхетнену і поліпшену дійсність. Із цим пов'язані такі особливості естетики бароко: пишність, парадність, театральність, живописна ілюзорність, піднесеність та урочистість.

Література

1. Бібліотека української літератури. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/tvory/printit.php?tid=10679>
2. Бібліотека української літератури : Українська література епохи бароко : історичні умови, чільні представники, найвизначніші набутки. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/tvory/printit.php?tid=10679>
3. Енциклопедія сучасної України. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=40601
4. Сад Божественних пісень / Підготовка тексту, передмова та коментарі Л. Ушкалова. Харків : Майдан, 2011. 128 с.
5. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2-х т. Київ, 1973. Т. 1. С. 60–90. URL : <http://izbornyk.org.ua/skovoroda/skov118.htm>
6. Сковорода Г. Твори : у 2 т. Вид. 2-е. Т. 2. Київ : Обереги, 2005. С.106–107.
7. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. 624 с.

Леонтієва Тетяна – студентка 3 курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: стиль бароко в українській літературі.